

Pekka Lipposen hahmon kielellinen karakterisointi murrepiirteiden ja vierassanojen valossa

PETRI LAUERMA

Oman aikansa suosituimpiin jännityskirjailijoihin kuulunut Aarne Haapakoski¹ loi sotavuosien jälkeen Pekka Lipposen savolaisen seikkailijahahmon alun perin Kalle-Kustaa Korkin seikkailuista kertovia radiokuunnelmia varten. Savon murretta puhuva ja vierassanoja eli vieraiden kielten tuntomerkkejä sisältäviä nuoria lainasanoja sekoittava Lipponen alkoi pian seikkailla sekä kirjoissa että filmeissä ja lopulta kerran kuussa ilmestyvissä kioskikirjoissa, joita Haapakoski ei kirjoittanut enää yksin.

Tässä katsauksessa keskityn selvittämään vierassanojen variaatiota juuri Lipposta kertovien kioskikirjojen tarjoaman aineiston pohjalta. Selvittävänä on, miten vierassanat varioivat murteellisen ääntämyksen tuottamista substituutioista sanojen muotojen ja merkitysten sekoittumiseen edeten ja miten tätä on hyödynnetty Pekka Lipposen hahmon karakterisoinnissa. Tutkimus on siis osin kirjailijan luomien ääntämisen representaatioiden tarkastelua, joka kytkeytyy murteiden käytöstä kaunokirjallisuudessa tehtyihin töihin, ja osin sanastontutkimusta, jossa hyödynnetään kielellisten lipsahdusten tutkimuksia. Tarkasteltavana on myös, poikkeavatko sarjan haamukirjoittajaksi rekrytoidun Seppo Tuiskun² ratkaisut Haapakosken käyttämistä ja mihin Lipposen aikalaissuosio on vierassanojen osalta pohjautunut. Ennen vieras-

1. Pieksämäellä Etelä-Savossa syntynyt Haapakoski (1904–1961) muutti keskikoulun käytyään Helsinkiin ja siirtyi vuonna 1926 Ranskaan, missä hän suoritti sanomalehtitutkinnon Sorbonnen yliopistossa. Lehtimiehenä Haapakoski työskenteli Pariisissa ja Berliinissä 1927–1928 ja Lontoossa 1928–1930. Suomeen palattuaan Haapakoski kirjoitti 1930-luvulta alkaen kaikkiaan 85 kirjaa ja tuhansia jännityskertomuksia. Näistä useimmat on julkaistu salanimillä, Pekka Lipposen ja Kalle-Kustaa Korkin seikkailut nimellä Outsider. (Uola 2004; Jokisalmi 2007.)

2. Karijoella Etelä-Pohjanmaalla syntynyt Tuisku (1935–2020) tähtäsi nuoresta pitäen kirjailijaksi, mutta joutui kansakoulun käytyään tekemään sekalaisia töitä, kunnes pääsi Haapakosken avustajaksi. Lipposen ja Korkin seikkailujen jälkeen Tuisku jatkoi työtään Jerry Cotton -lehden toimittajana ja kirjoittajana (Bagge 2015: 79–80, 93–95 ja 2020; Jokisalmi 2019).

sanojen tarkasteluun siirtymistä esittelen kuitenkin ensin Pekka Lipposen hahmon, sitä käsittelevän aiemman tutkimuksen sekä hahmon murretaustan.

1 Haapakosken ja Tuiskun Lipponen

Pekka Lipponen on Rantasalmella syntynyt, myöhemmin Amerikkaan muuttanut menestyvä liikemies, mutta vähän juntti ja öykkäri. Vaurautta ja arvonimiä karttuu kuitenkin seikkailu seikkailulta. Lipposen lähin esikuva oli Haapakosken tuntema vauhdikasta elämää viettänyt liikemies Sulo Taskinen. (Oinonen 2004: 185–189; Jokisalmi 2007: 26, 79–81, vrt. mts. 67 ja Väisänen 2003.) Radiokuunnelmien myötä Oke Tuurin esittämästä Lipposesta tuli niin suosittu, että Haapakoski nosti hänet sarjan päähenkilön, Kansainvälisen Öljy-Yhtiön asiamiehen Kalle-Kustaa Korkin rinnalle alkaessaan kirjoittaa näiden hahmojen seikkailuista myös kirjoja, joita ilmestyi vuoteen 1955 mennessä 15. Vuonna 1956 Haapakoski alkoi julkaista hahmojen seikkailuja kerran kuussa ilmestyvinä kioskikirjoina. (Oinonen 2004: 180; Jokisalmi 2007: 62–63, 93–95.) Näitä julkaistiin kaikkiaan 181.

Vuonna 1958 Haapakoski palkkasi avukseen Seppo Tuiskun, nuoren kirjoittajan, jota erään lehden päätoimittaja oli hänelle suositellut. Yhteistyö Tuiskun kanssa sujui postin välityksellä siten, että Haapakoski antoi tarinoille aiheet ja tapahtumapaikat, muttei juuri muuta, ja Tuisku kirjoitti tältä pohjalta käsikirjoituksen, jonka Haapakoski vielä luki läpi. Hänen kuoltuaan Tuisku kirjoitti tarinat itsenäisesti. Kaikkiaan Tuisku kirjoitti Lipposista yli puolet ja Korkeista noin kolme neljänestä.³ Vasta lehtien ilmestymisen päättyessä vuonna 1965 lukijakunnalle paljastettiin, että Haapakoski itse ei ollut laatinut tarinoita enää vuosiin. (Bagge 2015: 93–94.)

2 Tutkimuksen tausta, aineisto ja rajaus

Lipponen ja Korkki ovat suomalaisen jännitysviihteen tunnetuimpia hahmoja. Heidän kielenkäyttöään on lähemmin kuvannut kuitenkin ainoastaan kulttuurihistorioitsija Paavo Oinonen (2004) Yleisradion vanhoja kuunnelmasarjoja tarkastelevassa väitöskirjassaan. Lipposen ja Korkin seikkailujen osalta Oinonen (mts. 49–50, 175–242) on pyrkinyt selvittämään etenkin kuunnelmien heijastamaa suomalaisuuden tulkintaa, joten hän on tehnyt huomioita Lipposen savolaisuuden ilmentymistavoista ja vaikutuksesta, muttei historioitsijana ole eritellyt kielellisiä yksityiskohtia juuri lainkaan. Radiokuunnelmiin osin pohjautuviin kirjoihin Oinonen ei ole lähemmin puuttunut, saati niiden jälkeen julkaistuihin kioskikirjoihin.

Juuri nämä vuosina 1956–1965 julkaistut sarjakirjat tarjoavat aineistoa tutkimuksen tekoon jo liikaakin, varsinkin kun Lipposen hahmon kielellisen toteutuksen lisäksi on

---

3. Sjöblomin bibliografian (1990: 973, 992–993) mukaan Tuisku kirjoitti Pekka Lipposen seikkailuista 58 numeroa (29, 34, 36–39, 41, 43–44, 47 ja 49–96), Kalle-Kustaa Korkin seikkailuista 55 numeroa (6–7, 14–16, 19–24, 27–67 ja 71–73) ja kaikki 12 sarjassa *Pekka Lipponen & Kalle-Kustaa Korkki* julkaistut numerot, yhteensä siis 125 lehteä.

syitä tarkastella myös Haapakosken ja Tuiskun mahdollisia kielellisiä eroja. Haapakosken ja Tuiskun kirjoittamien Lippos-seikkailujen tekstimäärä on kuitenkin niin suuri (9 184 sivua), että sitä on pakko lähestyä vain otoksen avulla. Sopivan kokaisen ja kirjoittajiensa osuuksilta tasasuhtaisen korpuksen luodakseni lähdin lukemaan aineistoa läpi Pekka Lipposesta numerosta 2 alkaen ja otin sitten mukaan määrävälein kaikki kakkoseen ja kahdeksikkoon päättyvät sarjan numerot.⁴ Näin tutkimusaineistooni tuli yhdeksän Haapakosken kirjoittamaa lehteä (Pekka Lipposen seikkailuja numerot 2, 8, 12, 18, 22, 28, 32, 42 ja 48) ja yhdeksän Tuiskun kirjoittamaa lehteä (numerot 52, 58, 62, 68, 72, 78, 82, 88 ja 92), joissa on (tittelisivuineen, mainoksineen ja aiempien osien lueteloineen) yhteensä 1728 sivua. Varsinaista tutkimusmateriaalia näistä on 1607 sivua, josta Haapakosken osuus käsittää 814 sivua, Tuiskun 793 sivua.

Pyrin selvittämään tämän aineiston pohjalta, miten Pekka Lipposen hahmoa on Haapakosken ja Tuiskun kirjoittamissa tarinoissa kielellisesti karakterisoitu etenkin yleiskielestä poikkeavasti kirjoitettujen vierassanojen avulla. Tehtävää helpottaa se, että Lipponen puhuu omintakeiseen tyyliinsä lähinnä vain jaksoissa, jotka on merkitty hänen suoriksi repliikeikseen. Näitä sisältyy tutkittavana olevana otokseen yhteensä 2 284 kappaletta, joista Haapakosken laatimia on 1 315, Tuiskun kirjoittamia 969.

Esimerkki 1 valaisee Lipposelle tyyppillistä replikointia. Esimerkin ensimmäinen repliikki on äänne- ja muotopiirteiltään yleiskielinen, kuten suurin osa Lipposen repliikeistä, mutta sanastollisesti sanontaan tuo väriä Lipposen lempikirosana *pirskatti* (*pirskattivie*). Poliisin kysymystä seuraavassa Lipposen vastauksessa on käytetty joitain kirjakielelle vieraita lainoja ja muotoja (*just* 'juuri' < ruotsin *just*; *ite* 'itse'; tekstissä käsitellyt muodot on kursivoitu).

- (1) ”*Pirskattivie!* Epäilläänkö minua? Lähdetään Carolinaan ja sieltä löydätte passini ja paperini jotka Stawinski pirulainen ryösti. Minä...” –
 ”Te olette siis Pekka Lipponen...?”
 ”*Just* sama mies. Minä *ite*...”
 ”Kyllä hän Lipponen on”, konstaapeli sanoi. ”Tunnen minä jo puhetyylistä. – –” (Pekka Lipposen seikkailuja n:o 22 s. 52–53; jatkossa esimerkkeihin viitattu pelkillä osa- ja sivunumeroilla.)

Kerronnassa yleiskielestä poikkeavia äänne- ja muotopiirteitä tavataan hyvin harvoin. Nämäkin tapaukset ovat lähes aina tulkittavissa Lipposen sisäiseksi monologiksi, kuten esimerkissä 2.

- (2) Tähdet, Pekka ajatteli aiheeseen sen kummempia syventymättä, olivatpa tähdet tänä iltana oudon kirkkaita ja suuria. – – Luoja varjele, Pekka Lipponen, jos joutuisit tekemään ”*avaruusahvääriä*”, laskeskelemaan, mitä mahataisi maksaa rahti miljoonan valovuoden päässä olevaan *laneettiin* ja takaisin! Tai myymään joillekin *marsipaanielaisille* kukkakaalia – –. (62:4)

4. Haapakosken otosvälissä on tosin hypätty yli numeron 38, koska tämä on Tuiskun kirjoittama.

Katkelmassa tavattava edusosaltaan murteellinen yhdyssana *avaruusahvääri* 'avaruusafääri' on merkitty lainausmerkkeihin. *Ahvääri*-sana on *pirskatti*-sanan ohessa Pekka Lipposelle tavanomainen sana, jota käytetään siksi muuallakin kuin repliikeissä. Kerronnassa on sen sijaan harvinaista, että sana *planeetta* tavataan *laneetti*-asuisena, siis konsonanttityhtymältään yksinkertaistuneena ja *i*-vartaloiseksi vaihtuneena, ja teksti-yhteydessä selvästi marsilaista tarkoittava sana puolestaan *marsipaanielainen*-asuisena, toiseen vierassanaan (*marsipaani* 'mantelimassa') sekoittuneena.

Repliikeistä on sen sijaan poimittavissa paljonkin eri tavoin substituoitujen tai sekoittuneiden nuorten vierassanojen esiintymiä, joskin myös kirjakielen mukaisessa asussa tavattavia. Keskityn siksi tarkastelemaan tätä variaatiota pyrkien samalla selvittämään Haapakosken ja Tuiskun merkintätapojen mahdollisia eroja. Tämän taustaksi selvitän kuitenkin ensin Lipposen repliikeistä ilmenevien murteellisuuksien merkintää, mikä luo pohjaa myös vierassanojen variaation ymmärtämiselle.

3 Pekka Lipposen murretausta

Haapakosken luoma Pekka Lipposen hahmo on taustaltaan pohjoissavolainen murteenpuhujana. Kirjailija itse oli kotoisin samalta murrealueelta ja myös palasi sotien jälkeen sinne. Kuunnelmissa alun perin vain änkytyksen avulla karakterisoidun Lipposen luonnekuva syventäessään Haapakoski toi tämän kielenkäyttöön savolaisia murrepiirteitä (Jokisalmi 2007: 62–63, 65). Nämä olivat hahmon esittäjälle Oke Tuurille kuopiolaisen äidin poikana tuttuja (Oinonen 2004: 186), vaikka hän olikin kasvanut Hangossa Åke Blomfeldt -nimisenä (Mehto 2007). Pieksämäkeläinen Haapakoski teki Lipposesta tämän esikuvan Taskisen mukaisesti rantasalmelaisen, mutta Lipposen kotikylä Saporomäki on fiktiivinen (kylän mahdollisista esikuvista ks. Jokisalmi 2007: 62).

Niin Pieksämäen kuin Rantasalmenkin murre on Kettusen (1940a) mukaan pohjoissavolaista murretta, jolle ovat äänteellisesti ominaisia *t:n* erilaiset katomuodot (esim. *soan* ~ *suan* 'sodan', kartat 67–81), *ts*-yhtymän enimmäkseen astevaihtelussa oleva *ht*:llinen edustus (*mehtä* : *metän* ~ *mehän* 'metsä : metsän', kartta 8), suppea-alkuisiksi diftongiutuneet *aa*- ja *ää*-vokaalit (*mua* 'maa', *piä* 'pää', kartta 154), *e*:lliset kieltoverbin imperatiivit (*elä* 'älä', kartta 141) ja labiaalistuneet 3. persoonan preesensmuodot (*tulloo* 'tulee', *näkköö* 'näkee', kartta 159).⁵ Täysin autenttisen kuuloista savoa Lipponen on otoksessa vain harvoin laitettu puhumaan. Poikkeuksen muodostavat vain seuraavat Haapakosken kirjoittamat repliikit, joissa niissäkin on vaihtelua.

- (3) Pekka alkoi potkia ja jyskyttää kopin takaseinää. ”Pysäytä, pysäytä! Täällä on *immeisiä*...!” Kiihdyksissään hän puhui saporomäkeläisittäin, englanninkielen vieraat sanat katosivat suuren hädän hetkellä. Savonmurretta ryöpysi Pekan huulilta: ”*Etkö sinä kuule, seisauta aato, tiällä on immeisiä, matkustavaisia*...!”

5. Savolaismurteiden ominaispiirteistä ks. Mielikäinen 2008: 75–85. Mainituista piirteistä lähemmin Kettunen 1940b: s. 22–25, 113–136, 253–254, 266–270 ja 278–280.

Yhtäkkiä vingahtivat jarrut. – –

”Tule auttamaan, aukase ov, minnoun tiällä kualinpäihin keskellä...” (8:84)

Yleensä Lipposen repliikkejä ei ole kirjoitettu kauttaaltaan savolaisiksi. Kauno-kirjallisuudessa tällainen olisikin harvinaista. Enemmän on käytetty kirjoitustapaa, jossa lukijalle ei pyritä tarjoamaan johdonmukaisen murteellisiksi kirjoitettuja jaksoja, vaan hänelle annetaan murteen käytöstä pikemminkin viitteitä, joiden pohjalta lukijalle muodostuu vaikutelma murteen käytöstä (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 82–83). Myös Haapakoski ja Tuisku ovat pyrkineet luomaan illuusion murteen käytöstä vain harvakseltaan repliikkeihin tuoduilla murteellisilla muodoilla ja sanoilla.

Joitain tavallisia itämurteisuksia tulee silti vastaan. Repliikeissä ei kuitenkaan juuri tavata *d*:n itämurteisia vastineita, edellä siteerattuun jaksoon sisältyvää murteellista monikon genetiiviä *kualinpäihin* ’kaalinpäiden’ lukuun ottamatta. Tuiskun otoksesta on poimittavissa samoin yksittäinen muoto *i-ikuisuuden* ’ikuisuuden’ (92:20).

Kirjakielen *ts*-yhtymää Haapakoski on satunnaisesti merkinnyt murteellisen heikkoasteiseen *t*:lliseen edustukseen viittaavasti (*Minä ite* ’itse’ 22:53, 22:88, 42:66; *eti* ’etsi’ *rautasaha* 48:47). *Ite*-muotoja on myös Tuiskun teksteissä (esim. 78:22, 92:82). Tuiskun kirjoittamista repliikeistä on poimittavissa myös vahva-asteinen muoto *oh-taan* ’otsaan’ (92:79) ja heikkoasteinen *ei tarvihe* ’tarvitse’ (78:93).

Muita murteellisia astevaihtelupiirteitä on merkitty vielä harvemmin. Haapakosken käyttämistä muodoista *jälessä* ’jäljessä’ (2:47) ja *kulettu* ’kuljettu’ (2:60) käy ilmi *lk(e)*-yhtymän heikon asteen itämurteinen edustus. Lähinnä Tuisku on kirjoittanut joitain sanoja murteellisen vaihtelemattomaan *nk*-yhtymään viittaaviksi (esim. *kuninkas* ’kuningas’ 52:64), Haapakoski satunnaisesti vain joissain paikannimissä (*Konkon* ’Konkon’ *maassa* 2:27); vaihtelemattomuushan ei ole ominaista pohjoissavolaisille murteille (Kettunen 1940a, kartta 51).

Itämurteiden vokaaliston keskeisintä piirrettä, ensi tavun pitkän *aa*:n ja *ää*:n diftongiutumista, ei repliikeissä myöskään ole yleensä merkitty (huom. kuitenkin edellä siteerattu Haapakosken muoto *kualinpäihin* 8:84). Tuisku on puolestaan kirjoittanut yleiskielessäkin sitaattilainana tavattavan muodon *piällysmies* ’päällysmies’ muutaman kerran diftongilliseksi (82:59, 82:61).

Savolaismurteille ominaista jälkitavujen pitkän *aa*:n ja *ää*:n edustumista *oo*:na ja *ee*:nä Haapakoski on merkinnyt vain satunnaisesti (*rahoo* ’rahaa’ 2:60, huom. puuttuva yleisgminaatio) eikä Tuiskukaan monesti (*ei ossookkaan* ’ei osaakaan’ 88:16; *meriteeroo* ’meriteeraa’ 92:20; *pitteekin* ’pitääkin’ 88:25). Tuisku on myös satunnaisesti käyttänyt *ee*:lliseksi yleistettyä imperatiivin päätettä (*ottakee* ’ottakaa’ 82:5).

Kieltoverbin imperatiivimuotoja myös Haapakoski on kirjoittanut etupäässä murteellisen *e*:lliseksi (esim. *e-lä* ’älä’ *sinä Kalle-Kustaa* 18:73; *elkääkä* ’älkääkä’ 2:66). Vain kolmannes muodoista (4/12) on kirjakielisen *ä*:llisiä (esim. *äläkä* 8:9, 8:72; *äläs* 48:56). Tuiskun teksteissä molempia variantteja on enemmän, mutta *ä*:llisiä näistä on samaten noin kolmannes (11/29).

Yleispuhekielellekin ominaisia *i*-loppuisten diftongien katomuotoja Haapakoski on merkinnyt vain poikkeuksellisesti (*nykäse* ’nykäise’ *pellit auki* 18:84), samaten Tuisku (*pehmosia* ’pehmoisia’ 82:29). Tuiskun teksteissä on myös muutamia loppu-

heittoisiksi merkittyjä, usein muutenkin pikapuheisia muotoja (esim. *ois* 'olisi' 88:65). Švaavokaaleista on sen sijaan vain yksi Haapakosken kirjoittama esiintymä (*rulijanssin* 'ruljanssin' 22:54).

Varsinaisia savolaisia muotopiirteitä on Lipposen repliikeistä poimittavissa vielä vähemmän. Haapakoski on käyttänyt vain satunnaisesti murteelle ominaista essiivimuotoista partisiippiä (*Pirskatin poikal* *Se on pelanna* 'pelannut' *rahansa ja istuu ankurissa* 12:6). Tuiskun kirjoittamissa repliikeissä tämä on paljon tavallisempi piirre (esim. *ollunna* 'ollut' 78:92; *enkä minä olisi pökertynnä* 'pökertynyt' 88:26; *olisipa tuo tainna* 'tainnut' *jäädä* 82:80). Tuiskun teksteissä on käytetty myös *kin*-liitepartikkelin murteellista *nii(n)*-asuista vastinetta (*jonniinmoisen* 'jonkinmoisen' 92:26, *hyvinnii* 'hyvinkin' 82:57, *jotennii* 'jotenkin' 82:81).

Äänne- ja muotopiirteiden osalta Lipposen repliikkien savolaisuudet jäävät siis niukahkoiksi ja hyvin valikoiden käytetyiksi. Näiden lisäksi Lipposen repliikeistä on toki poimittavissa myös murre sanoja. Suurin osa tällaisilta vaikuttavista sanoista on kuitenkin pikemminkin murteellisen kansanomaisia kuin ahdasalaisen murteellisia. Tämä käy ilmi jo siitä, että useimmat sanat on sisällytetty *Nykysuomen sanakirjaan*, enimmäkseen tosin kansanomaisiksi tai arkisiksi merkittyinä. Tällainen on myös Lipposen tavaramerkiksi muotoutunut molempien kirjoittajien taajaan käyttämä *pirskatti*-kirosana (esim. 18:6, 58:19), josta on SMSA:n kokoelmissa lukuisia (tosin nuorehkoja) tietoja useimmista murteista.

Nykysuomen sanakirjalle tuntemattomia Haapakosken käyttämiä murre sanoja on vain kourallinen, näistäkin muutamat lähinnä lapsenkielisiksi katsottavia (*jellona* 'leijona' 48:37, *simmu* 'silmä' 48:58, *suukku* 'suu' 48:20). Sanonnassa *pane ihtolla töpinäksi* (2:51) käytettyä *ihto*-sanaa ei SMS:n arkistostakaan löydy (vrt. kuitenkin esim. Kurikasta ja Jalasjärveltä merkitty *ihtonainen* 'itsenäinen', SMS) mutta Haapakosken 'kolosta' käyttämä *kopero*-sana (2:68) on SMS:n mukaan itämurteille ominainen. Haapakosken repliikeissä (48:15, 48:16) on myös käytetty SMSA:n mukaan etenkin itäisissä savolaismurteissa kauniin ja mukavankin tytön merkityksessä tavattavaa *pimu*-sanaa sekä itämurteissa laajasti *m*:llisessä asussa tavattavaa *rosmota*-verbiä. Haapakoski on tuonut Lipposen repliikkeihin mukaan etenkin äänteellisesti varioivia deskriptiivisiä ja ekspressiivisiä sanoja. Tällaisia ovat esimerkiksi lievä kirosana *hilskutti* 'helskatti' (28:8), jonka SMS tuntee vain Sakkolasta, sekä verbi *kihnottaa* 'kihnuttaa' (2:59), josta ei ole murretietoja. Sekä Haapakoski että Tuisku ovat käyttäneet verbejä *kötistää* 'könistää, antaa köniin' (48:17, 52:86) ja *tusjauttaa* 'lyödä, tujauttaa' (esim. 18:88, 52:93).⁶ Haapakosken (8:15) käyttämä verbi *ounailla* 'aavistella' on SMSA:n mukaan tuttu etenkin itämurteille, mutta *oinailla*-asuisesta muodosta (8:48) on näistäkin vain hajatietoja. Etenkin repliikissä *elä vekuta* (esim. 42:7, 92:17) Lipposen puheessa toistuu usein myös verbi *vekuttaa* 'väittää vastaan, puhua joutavia', josta on SMSA:n kokoelmissa tietoja savolais- ja pohjalaismurteista.

---

6. Levikiltään lähinnä eteläpohjalaisen, mutta myös Nilsjästä tavatun *kötistää*-verbin SMS tuntee vain merkityksessä 'tappaa'. Verbistä *tusjauttaa* on SMSA:n kokoelmissa harvakseltaan tietoja sekä savolais- että pohjalaismurteista; Ristiinasta vuodelta 1960 olevan tiedon mukaan sanaa käytetään murteessa samassa merkityksessä kuin Lipposen sanaa käyttäen.

Myös Tuisku on siis käyttänyt leimallisimmin Lipposen puheelle ominaisia murre-sanoja, mutta hän on tuonut repliikkeihin myös sanoja, joita ainakaan tutkittavana olleesta otoksesta ei Haapakoskelta löydy. Tällainen on *pirskatti*-sanon rinnalle tuotu kirosana *lempsatti* (esim. 62:38), josta on murteissa hiukan tietoja etenkin Savosta ja Pohjois-Pohjanmaalta (SMS s.v. *lempsatti*). Tuisku on käyttänyt kirjoittamissaan repliikkeissä joskus myös sanoja, jotka murrelevikiltään eivät ole savolaisia vaan pohjalaisia. Esimerkiksi *kohvoijata*-asuisesta ’haalia, huolehtia’ -merkityksisestä verbistä (82:24) on tietoja vain Lappajärveltä (SMSA s.v. *komphoijata*), ja deskriptiivisana *öykkimys* (92:84) liittyyneen samaan sanueeseen kuin muun muassa ’huonoa venettä’ merkitsevä keskipohjalainen sana *öykki* (SMSA). Kirjoittajien käyttämien murre sanojen vertailu vaatisi kuitenkin laajemman aineiston, sillä pelkän otoksen pohjalta ei voi päätellä, mitkä sanat Tuisku on omaksunut jo Haapakoskelta.

4 Vierassanat ja niiden äänteellinen mukautuminen

Vierassanat voidaan määritellä toisesta kielestä tulleiksi lainasanoiksi, jotka eivät ole täysin kotiutuneet kohdekieleen (Tieteen termipankki s.v. *vierassana*). Kieleen sen historian kuluessa omaksutuista ja rakenteellisesti mukautuneista lainasanoista vierassanat erottuvat etenkin poikkeavilta äännepiirteiltään, joskin kielenpuhujien on mahdollista tunnistaa nuoret lainat myös oman kiellensä (ja lainanantajakielen) leksikon tuntemuksen pohjalta. Aikaa myöten myös vierassanat alkavat useimmiten mukautua kielen äänne- ja muotojärjestelmään. (Haspelmath 2009: 42–43.)

Lipposen repliikeissä tavattavien vierassanojen tehtävänä on luoda kertomusten tapahtumapaikkoihin ja aihepiireihin liittyvää paikallisyäriä ja antaa myös konkreettisia viitteitä tarinoissa kuulluista ja käytetyistä kielistä. Tutkittavana olevan otoksen seikkailut sijoittuvat Yhdysvaltoihin (n:o 8, 78 ja 92), Costa Ricaan (n:o 58), Venezuelaan (n:o 2), Etelä-Afrikkaan (n:o 82), Sudaniin (n:o 88), Egyptiin (n:o 28 ja 42), Turkkiin (n:o 52 ja 68), Kanariansaarille (n:o 72), Samoalle (n:o 32) ja vieraalle planeetalle (n:o 62). Kaksi tarinaa tapahtuu etupäässä laivalla (n:o 18 matkalla New Yorkista Kapkaupunkiin, n:o 22 Kööpenhaminasta Helsinkiin). Useat seikkailut käynnistyvät New Yorkissa sijaitsevasta Lipposen firman pääkonttorista, josta tapahtumapaikka saattaa joskus vaihtua useammankin kerran, esimerkiksi kun sieltä päädytään Monte Carlon kautta Algeriaan (n:o 12) ja San Diegossa olevan sivukonttorin kautta Meksikoon (n:o 48). Otoksen seikkailut sijoittuvat siis ympäri maailmaa paikkoihin, joissa puhutaan etenkin englantia, espanjaa, ranskaa, turkkia ja arabiaa. Tämä osin jo selittääkin, miksi vierassanoja on Lipposen repliikeissä enemmän kuin murre sanoja, vaikka kertomuksista välittyvä kuva Lipposen omasta kielitaidosta jääkin hiukan ristiriitaiseksi.⁷

Vierassanat on tapana jakaa kirjoitusasultaan täysin vieraskielisiin sitaattilainoihin (esim. *up to date*), alun perin suomalaiselle sanastolle vieraita kirjaimia,

---

7. Eri yhteyksissä Lipposen annetaan ymmärtää puhuvan ainakin englantia, espanjaa, ranskaa ja ruotsia, mutta välillä viitataan myös hänen todellisen kielitaitonsa vähäisyyteen ja sen aiheuttamiin ongelmiin.

konsonantti- tai vokaaliyhtymiä sisältäviin erikoislainoihin (esim. *benigniteetti*, *fiasko*, *provisio*) ja äänteellisesti kotoistuneisiin yleislainoihin (esim. *sikari*, *vaneri*; jaottelusta esim. Sajavaara 1989: 96–97). Lipposen repliikeissä tavattavat vierassanat voivat äänteellisesti olla mukautuneempia kuin kirjasuomessa. Osa muodoista voi kuitenkin olla myös koodinvaihtoon eli toisen kielen käyttöön siirtymiseen viittaavia (koodinvaihdosta ks. esim. Heller toim. 1988 ja Haspelmath 2009: 40–42).

Repliikeissä mukautumattominta vierasperäistä ainesta ovat useimmiten lauseenalkuiset, sellaisenaan yleensä englannista lainatut lausahdukset tai sanat. Tällaisia on seuraavissa Haapakosken kirjoittamissa repliikeissä:

(4) *All right*, mutta aja kaara ulos tallista. (48:22, vrt. 48:84)

(5) *Okay, sir!* (8:86, 8:88)

Tuisku käyttää enimmäkseen samoja englannin muotoja, mutta paljon Haapakoskea useammin (*all right* 52:87, 52:96, 58:20, 58:80, 62:41, 72:16, 72:75, 78:26, 82:29; *okay* 52:31, 52:52, 58:30, 58:62, 62:21, 82:39). Muista vieraista kielistä peräisin olevat tapaukset jäävät sen sijaan kummallakin enimmäkseen yksittäisiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi seuraavat ranskasta (6), turkista (7) ja (alun perin) latinasta (8) lainatut lausahdukset.

(6) *Oui* – kyllä tarkoitan kyllä, herra majuri. (< *oui*, 12:69)

(7) *Pek iyi*, Pekka sanoi turkinkielellä. (< *pek iyi* 'oikein hyvä', 52:16)

(8) *Prosit!* 'terveydeksi' (< *prosit*, 22:13)

Esimerkkilauseissa 4–8 esitettyjä tapauksia voisi luonnehtia sitaattilainoiksi. Vastaavanlaisia lauseenalkuisia ilmauksia tavataan kuitenkin myös äänteellisesti hie-man mukautuneina. Haapakoski on kerran käyttänyt *okay*-sanaa englannin ja ehkä suomen oikeinkirjoitusta yhdistelevässä asussa *okey* (18:9). *Prosit*-toivotus esiintyy Tuiskulla kerran asussa *rosiit* ('terveydeksi', 88:18). Puhelimeen vastattaessa käytetyn ruotsin *hallå*-sanana on Haapakoskella *halloo* (8:8) tai *halluu* (28:10), Tuiskulla vain *halluu* (78:22, 78:45). Toivotuksen *var så god* 'olkaa (niin) hyvä' kummatkin ovat kirjoittaneet suomalaistuneen ääntämyksen mukaisesti *vassokuu* (48:58, 72:7). Tällaisten muotojen tarkoituksena on edellisten sitaattilainojen (esim. 6–8) tavoin ilmaista vieraan kielen käyttöä joko suomen tai lähdekielen mukaisesti äännettynä (vrt. etenkin muotoja *rosiit* ja *halluu*), vaikka tässä kappaleessa esitellyt äänteellisesti mukautuneet muodot voisi puhutun kielen näkökulmasta pikemminkin määritellä koodinvaihdoksi, joita Haspelmathin (2009: 41) mukaan on vaikea erottaa vähäistä äänteellistä mukautumista sisältävistä tilapäislainoista.⁸

---

8. Puheesta yhden sanan mittaisetkin koodinvaihdot voivat erottua ääntämyksensä nojalla. Kirjoituksessa voi vastaavassa funktiossa olla ortografian lisäksi myös jaksujen poikkeava typografinen asu. Haapakoski ei kuitenkaan tällaista ole otoksessa käyttänyt, ja Tuiskukin on harventanut vain turkista

Yleensä äänteellinen mukautuminen on ominaista ainakin kielen taivutus-
systeemiin mukautuneille yleis- ja erikoislainoille. Muutamien Lipposen repliikeissä
tavallisten lainojen tuntuva mukautuminen kertoo Haapakosken ottaneen sanat käyt-
töön suomen murteista, joissa tavataan aivan samanasuisia muotoja. Yleisin tällainen
sana on liiketoimea merkitsevä sana *ahvääri* (< ruotsin *afär*, esim. 48:8, 88:8), joka
tavataan murteissa laajasti *hv*:llisenä (SMS s.v. *afääri*). Myös revolveria merkitsevää
sanaa *rivolli* (< *revolver*, esim. 32:26, 52:53) on käytetty kertomuksissa paljon, vaikka
murteissa tämänasuisesta sanasta on enemmänkin vain hajatietoja lähinnä pohjalais-
murteista (SMSA s.v. *rivolli*). Kansanomaisesta kontaminaatiosta *pasilisko* 'basilli' (2:27,
< *basilli* + *basiliski* 'eräs leguaanilisko') on murrearkiston kokoelmassa vain yksi tieto
lounaismurteista (s.v. *pasilisku*), tuberkuloosia merkitsevää sanasta *tuperkeli* 'tuber-
kuloosi' (2:92, 68:10) on hajatietoja itäisistä savolaismurteista sekä keski- ja pohjois-
pohjalaisista murteista (SMSA s.v. *tuperkeli*).

Joidenkin Lipposen repliikeissä käytettyjen vierassanojen pohjimmainen lähde on
puolestaan amerikansuomi. Sekä nyky-suomen että amerikansuomen sanakirjat (NS;
Virtaranta toim. 1992) tuntevat sellaiset englantilaisperäiset sanat kuin *kaara* < *car*
'auto' (48:22, vrt. 78:55), *missi* < *Miss* 'neiti' (18:72, 92:40) ja *taala* < *dollar* 'dollari' (esim.
18:87, 68:81). Ainoastaan viimeksi mainitusta sanasta on murretietojakin niin savolais-
murteista kuin etenkin pohjalaismurteiden alueelta, varsinkin Keski- ja Pohjois-
Pohjanmaalta (SMSA s.v. *taala*).

Monia murteille periaatteessa vieraita kirjakielessä tavattavia sivistyssanoja tava-
taan repliikeissä osin kirjakielen mukaisessa asussa, osin taas äänteellisesti tuntuvasti
mukautuneempana. Lipposen savolaisuutta tuodaan esille myös vierassanojen kautta,
mikä käy ilmi seuraavissa alaluvuissa tarkasteltavasta lainojen sisältämien soinnillisten
klusiilien (4.1.), sananalkuisten konsonanttityhtymien (4.2.) ja *f*-äänteen (4.3.) variaa-
tiosta. Eräitä vokaaliston piirteitä käsittelevä alaluku (4.4.) tuo lisävalaisua myös laino-
jen lähtökieleen.

4.1 Soinnilliset klusiilit

Lipposen lainoissa soinnillisia klusiileja on usein substituoitu vastaavilla soinnitto-
milla äänteillä, kuten murteissa yleensäkin.⁹ Amerikansuomen lainoissa on jo puhu-
jien englannin kielen taitoa heijastavaa vaihtelua (Martin 1990: 91; Virtaranta toim.

---

lainatut *pek iyi* -muodot (52:16). Puheen illuusiota luovassa kaunokirjallisessa tekstissä koodinvaihdon
käsittekin on tosin hieman ongelmallinen, sillä repliikinalkuisilla vieraskielisillä ilmauksilla on ilmaistu
myös vieraskielistä jaksoa seuraavan puhunnoksen olevan samalla kielellä esitettyä, vaikka se lukijalle
esitetäänkin suomeksi (tällaisina huom. esimerkit 4 ja 6). Tällainen tulkinta voidaan varmuudella esittää
kuitenkin vain osasta Lipposen repliikkejä, joita ei siksi ole mahdollista luotettavasti jakaa eri kieliä
kuvastaviksi. Jaottelu ei olisi tämän tutkimuksen päämäärien kannalta edes tarkoituksenmukaista, sillä
repliikkien vierasperäiset ainekset heijastavat joka tapauksessa samoja asioita eli vieraista kielistä pe-
räisin olevan sanaston puutteellista tuntemusta ja horjuvaa ääntämystä, ajateltiinpa repliikkien sitten
olevan suomenkielisen tai vieraskielisen diskurssin osia.

9. Ainoastaan Rauman ja Luvian seudun lounaismurteissa lainasanojen soinnilliset klusiilit ovat
sananalkuisinakin voineet säilyä paremmin (Grönholm 1988: 217). Vermlannin suomalaismurteidenkin
lainoissa tavattavia soinnillisia klusiileja ainakin Kettunen (1910a: 96, vrt. 111–112) on luonnehtinut vain
"vieraan fonetiikan turmelemilla kielenkäyttäjillä" tavattaviksi.

1992: 22, 24, vrt. 1971: 88). Lipposen lainoissa on paitsi vaihtelua, myös selviä klusiilikohtaisia eroja.

Taulukko 1.

Vierassanojen soinnillisten (snl.) ja soinnittomien (snt.) klusiilien edustus Lipposen repliikeissä.

Klusiili/ Kirjoittaja	<i>b</i>	<i>p</i>	Yht.	<i>d</i>	<i>t</i>	Yht.	<i>g</i>	<i>k</i>	Yht.	Snl.	Snt.	Yht.
Haapakoski	7	20	27	12	5	17	22	9	31	41	34	75
Tuisku	9	23	32	16	32	48	18	8	26	43	63	106
Yhteensä	16	43	59	28	37	65	40	17	57	84	97	181

Haapakosken teksteissä *b*:n säilymistä tavataan lähinnä vain sanan alussa. Tässä asemassa puolet muodoista on jäänyt *b*-alkuisiksi (*baarissa* 12:35 ja 22:70, *basiliskoja* 'basilleja' 2:4, *banania* 'banaania' 28:86, *benziiniä* 32:16, *buurien* 18:7). Toinen puoli (6/12) sananalkuisista *b*-tapauksista on substituoitu *p*:llä (*paarimikko* 'baarimikko' 48:72, *palsamoivat* 'balsamoivat' 2:86, *pasilisko* 'basilli' esim. 2:74, *piilin* 'auton' 18:84, vrt. ruotsin *bil*). Sanansisäisenä ei juuri tavata *b*:tä (huom. kuitenkin *alibini* 8:48), vaan lähinnä soinnittomia muotoja (esim. *lapurintti* 'labyrintti' 28:18). Tuiskun sananalkuisista tapauksista samaten noin puolet (7/12) on substituoitu *p*:llä. Useimmat tapaukset ovat peräisin vain yhdestä tarinasta (esim. *basaarissa* 52:47, *bussissakin* 52:72). Tuiskunkin repliikeissä on tosin *basiliskoja* (88:5) ja osin mukautettu muoto *bultokin* 'buldogin' (8:29) sekä *p*:lliseksi substituoituina *pantiitti* 'bandiitti' (52:70) ja *pusmanni* 'busmanni' (82:25). Sanansisäiset *b*:t Tuiskukin on lähes poikkeuksetta substituoinut *p*:llä (esim. *katakompeluihin* 'katakombeihin' 68:89, *ruputti* 'robotti' 62:13 ja *tapuja* 'tabuja' 82:29; säilymänä sen sijaan *arabialaisella* 52:11).

Paljon harvinaisempaa on *d*:n substituointi *t*:llä. Tätä ei Haapakoskella tavata sananalkuisena juuri lainkaan (huom. kuitenkin *tiplomaattinen* 'diplomaattinen' *selkaus* 12:78 ja käsitteenä käytetty henkilönnimi *tonjuhanni* 'don Juan' 12:63). Sanansisäisiä tapauksiakaan ei ole kuin muutama (*kraatia* 'arvoa' 2:29, *resitentille* 'presidentille' 8:34, *värteeranheet* 'arvioineet' 48:77, vrt. ruotsin *värdera*). Suurin osa tapauksista on säilynyt *d*:llisinä (esim. *divisionaa* 12:43, *radisti* 22:22), joskus muitakin substituutioita sisältävissä sanoissa (*kraadilleni* 'arvolleni' 42:17, *residenttiin* 'presidenttiin' 22:50). Myös Tuiskun teksteissä sananalkuinen *d* > *t* on hyvin harvinainen (*teliriumia* 'deliriumia' 52:42, *temokratiaa* 'demokratiaa' 62:39). Sen sijaan sanan sisällä kolme neljäsosaa tapauksista (30/40) on substituoitu *t*:lliseksi (esim. *atjutanttini* 'adjutanttini' 82:59, *iteasi* 'ideasi' 88:7, *leuparttin* 'leopardin' 82:17, *meritiaanit* 'meridiaanit' 72:27; säilymiä esim. *genetiivit kurdilaisen* 52:11 ja *lady* 68:24).

Sananalkuista *g*:tä Haapakoski ei ole merkinnyt *k*:ksi substituotuna (huom. kuitenkin seuraavassa luvussa tarkasteltava sana *kraati*), mutta sanansisäisestä substituoinnista on esimerkkejä (esim. *parakrahvi* 'paragrafi, pykälä' 42:8, *ratekinen* 'strateginen' 8:72, *röntkenkuvattiin* 'röntgenkuvattiin' 2:3, *veketaariksi* 'vegetaariksi' 2:4). Haapakoski on kuitenkin kirjoittanut useimmat *g*:lliset vierassanat käytännössä kirjakielisinä

(huom. etenkin useimmissa tarinoissa taajaan esiintyvä sana *gangsteri*, esim. 32:25, sekä *gorilla* 18:45 ja *legioonaan* 12:40). Tuiskunkin substituoinnit ovat enimmäkseen sanan sisällä tapahtuneita (esim. *akentti* 'agentti' 52:50, *kirurki* 'kirurgi' 68:31, *kirkiisiä* 'kirgiisiä' 88:36, *orkanisieroon* 'organiseeraan' 88:6), ja sanansisäinen *g* on säilynyt vain harvoin (*agenteiksi* 52:12, *organiseeraamaan* 72:25).

Molemmat kirjoittajat ovat substituoineet *b*:tä suunnilleen saman verran, Haapakoski lähes kolmessa tapauksessa neljästä (20/27), samaten Tuisku (23/32). Sekä Haapakoski (9/31) että Tuisku (8/26) ovat substituoineet *g*:llisistä lainoista lähes kolmanneksen. Sen sijaan *d*:llisistä lainoista Haapakoski on substituoinut vain runsaan neljänneksen (5/17), Tuisku kaksi kolmannesta (32/48). Selvä ero esiintymien määrässä viittaa siihen, että Haapakoski on vältellyt *d*:llisten lainojen käyttöä.

4.2. Sananalkuiset konsonanttiyhtymät

Lipposen lainoissa tavataan esiintymiä ainakin *kl-*, *kr-*, *pl-*, *pr-*, *tr-* sekä *str*-alkuisista konsonanttiyhtymistä. Itämurteille ominaiseen tapaan nämä ovat enimmäkseen yksinkertaistuneet (Kettunen 1940a kartta 1, 1940b: 3–6). Eri yhtymien välillä on vähäisiä eroja, mutta esiintymien määrät ovat niin pieniä, että niitä ei ole järkevää tarkastella tilastollisesti.

Haapakosken kirjoittamissa tarinoissa tavattavia *kl*-alkuisten sanojen mukaumia ovat *lovni* 'klovni' (48:45) ja *lupinko* 'klubinko?' (8:14). Tuiskun teksteissä on vain säilymämuotoa sanasta *klaari* 'selvä' (58:93, 88:77). Haapakosken käyttämä sana *kranttu* (2:74) on säilynyt *kr*-alkuisena, ja myös hänen alun perin *gr*:llisestä arvoa tai astetta merkitsevästä *graadi*-sanasta käyttämänsä muodot ovat *kr*-alkuisia (*kraatia* 2:29, *kraadilleni* 42:17) kuten Tuiskullakin (*kraati* 62:66). Haapakosken yksinkertaistumia ovat muodot *rossia* 'krossia' (8:7), *rupiiri* 'croupier' (12:33) ja *rukutiiliä* 'krokotiiliä' (2:4), mitä sanaa Tuisku on käyttänyt taajaan (esim. 88:17).

Pl-yhtymän yksinkertaistumisesta kertoo Haapakosken teksteissä vain yhdyssana *tiedotuslakaatteja* 'tiedotusplakaatteja' (48:23). Tuiskun tarinoissa sanat *planeetta* ja *platina* ovat sen sijaan usein yksinkertaistuneet (esim. *laneetilta* 62:67, *latinaa* 82:57, huom. myös muoto *läkki* 'pläkki' 82:28).

Pr-alkuisissa sanoissa yksinkertaistuminen on tavallisinta, konsonanttiyhtymä on kummallakin säilyneenä vain muutaman kerran. Vaikka Haapakoski on kirjoittanut esimerkiksi *renikoita* (22:89) mutta *prenikoita* (22:90) 'kunniamerkkejä, repliikeissä usein toistuva arvonimi *rinssieversti* 'prinssieversti' (esim. 42:40) on kirjoitettu lähes aina *r*-alkuiseksi (paitsi 32:22 ja 32) kuten 'prosenttia' merkitsevän *rosentti*-sanan kaikki muodotkin (esim. 22:22). Tuisku on kirjoittanut *pr*:llisenä vain *proppu*-sanan esiintymiä (62:39 ja 40), kaikki muut ovat *r*-alkuisia (esim. *rikulleen* 'prikulleen' 72:46, *rokura-oikeuksin* 'prokura-oikeuksin' 52:65, *rässäystä* 'prässäystä' 78:63).

Tr-alkuisena Haapakoski on kirjoittanut *trokarit*-sanan esiintymiä (esim. 22:25). Tuiskun teksteissä tavataan yksinkertaistumat *rehvit* 'treffit' (72:23) ja *ropiikkikypäräni* 'tropriikkikypäräni' (88:30). *Str*-alkuisista sanoista tavataan kummallakin kirjoittajalla vain yksinkertaistumia. Tällaisia ovat esim. *ratekinen* 'strateginen' (8:72) ja änkytetyksi merkitty muoto *s-rutsi* 'strutsi' (82:5).

Kummallakin kirjoittajalla yksinkertaistumat ovat vallitsevia, ja konsonanttiyhtymällisiksi on kirjoitettu vain joitain yksittäisiä sanoja ja muotoja. Kirjoittajien erot ovat lähinnä leksikaalisia, joskin sekä *l*- että *r*-alkuisiksi merkityistä sanoista on Tuiskun teksteissä enemmän esiintymiä. Tuisku on käyttänyt lisäksi joitain *s*-alkuisiksi yksinkertaistuneita lainoja (esim. *sykiatria* 'psykiatria' 78:28).

4.3 *f*-äänne

Vierassanojen myötä ruotsalaisasutusta reunustaviin ja myös Pohjanmaalla ja Verm-lannissa puhuttaviin suomen kielen murteisiin omaksuttiin kokonaan uusi äänne, *f*. Itämurteille tämä jäi vieraaksi, ja se substituotoitiin sananalkuisena etenkin *v*llä, sanan sisällä myös *hv*:llä. (Rapola 1966: 17–19; Häkkinen 1994: 607; Virtaranta toim. 1992: 22.) Nämä mukautustavat ovat käytössä myös Lipposen repliikeissä.

Taulukko 2.

Vierassanojen *f*-äänteen edustus Lipposen repliikeissä.

Merkintä/ Kirjoittaja	<i>f</i>	<i>v</i>	<i>hv</i>	Yhteensä
Haapakoski	10	3	55	68
Tuisku	2	35	64	101
Yhteensä	12	38	119	169

Haapakosken kirjoittamien tarinoiden repliikeissä tavataan muutamia *f*-alkuisia lainoja, enimmäkseen yleiskielessä tavattavia (esim. *filmatkaa* 2:31, *filmitähdeksi* 8:5, *firman* 42:3, *frangia* 12:32; huom. tosin myös vanhan ruotsinvoittoisen kaupunki-puhekielen perua oleva sana *förskottina* 'ennakkona' 28:79). Sananalkuinen *f* on substituoitu *v*:llä sanoissa *viksu* 'fiksi' (42:61) ja *virma* 'firma' (esim. 42:4, huom. myös erisnimen sisältävä yhdyssana *veelikslintu* 'feeniks-lintu' 32:64). Sanan sisällä *f* on harvinainen, tosin 'puhelinta' merkitsevän *telefooni*-sanan muodoissa tavattava (esim. 42:19). Useimmat tapaukset on substituoitu *hv*:llä. Tämä tulee esille jo repliikeissä taa-jaan käytetystä sanasta *ahvääri* 'afääri' (esim. 2:67). Muita tapauksia ovat *parakrahvi* 'pykälä' (42:8), *rohveetta* 'profeetta' (12:73) ja *sahviiria* 'safiiria' (48:17).

Tuisku ei kirjoittamissaan repliikeissä ole juuri *f*-äännettä merkinnyt, yhdys-sanoja *vakuutusfirma* (58:19) ja *morfiinipillereitä* (72:31) lukuun ottamatta. Sen sijaan *v*-alkuisiksi substituoituja lainoja on paljon (esim. *viksaria* 'fiksaria' 72:70, *viksu* 'fiksi' 52:85, *vilmattu* 'filmattu' 72:72, *vilmi* 'filmi' 72:71, *vilosohvieeraa* 'filosofeeraa' 92:25, *virman* 'firman' 88:88). Kirjakielissä *f*-alkuisen konsonanttiyhtymän sisältävistä sanoista Tuiskun otoksessa on yksinkertaistumia sanasta *flunssa* (esim. *lunssastani* 72:5). Sanansisäisinä suurin osa *f*llisistä muodoista on substituoitu *hv*:llä (esim. *amhvipaatti* 'amfi-paatti' 88:64, *elehvanttia* 'elefanttia' 82:79, *rohvessori* 'professori' 62:67, *telehvuuni* 'telefooni, puhelin' 78:6). Tapausten yleisyys on kuitenkin *ahvääri*-sanan suosion ansiota kuten Haapakosken teksteissäkin.

Haapakosken teksteissä *f*-äänne on siis säilynyt lähinnä sanan alussa, ja kaikkiaan tapauksista on säilynyt vain noin joka seitsemäs (10/68). Tuiskun teksteissä on sen sijaan vain satunnaisia *f*-esiintymiä (2/101).

4.4 Ruotsin ääntämyksen mukaisia pitkiä ja suppeita vokaaleja

Jotkin vierassanat on kirjoitettu ruotsin kielen ääntämyksen mukaisesti puhekielisen pitkävokaaliseksi silloinkin, kun näiden kirjoitusasu kirjakielessä on lyhytvokaalinen. Haapakosken otoksessa tällaisia ovat *limonaadia* 'limonadia' (2:28) ja *telefoonin* 'puhelimen' (42:19). Pitkävokaalinen merkintä kytkeytyy usein muihin yleiskielestä poikkeaviin piirteisiin. Tuisku on käyttänyt lisäksi muun muassa muotoja *alatoopia* 'aladobia' (62:13), *longituutit* 'longitudit' (72:27) ja *roviisiota* 'provisiota' (52:96).

Monista vierassanoista kuvastuu myös nykyruotsin mukainen *o*-vokaalin ääntäminen suppeampana *u*-äänteenä (esim. Grönholm 1988: 202–203). Tämä käy ilmi jo Lipposen firman nimestä, jonka sen omistaja ilmoittaa olevan *Lipponen ekspurtti* & *inpurtti* (8:14, vrt. englannin *export* & *import* 'vientä ja tuonti'). *Konttori*-sanana *konttuuri*-asuseksi kirjoitetut muodot ovat tavallisia sekä Haapakosken että Tuiskun kirjoittamissa tarinoissa (esim. 12:6, 58:69). Muita tällaisia sanoja on Haapakosken teksteissä vain kourallinen (esim. *diplumatiaa* 'diplomatiaa' 32:23, *rapurtti* 'raportti' 32:94, *rukutiilia* 'krokotiilia' 18:8, *urankutanki* ~ *urakutanki* 'oranki' 28:86, 28:87; vrt. engl. *orangutang*). Tuiskun teksteissä tavataan myös *korppijuuni* 'skorpioni' (78:94), *leupartimies* 'leopardimies' (82:43), *miljunieri* 'miljonääri' (78:5) ja *ruputti* 'robotti' (62:13), välillä puhutaan *televhuunissa* 'puhelimessa' (esim. 78:45) ja rikolliset käyvät kauppaa *uuppiumilla* 'oopiumilla' (68:20).

Vokaaliston piirteet paljastavat mielenkiintoisen seikan. Vaikka edellisten lainojen tarkoituksena on ainakin useimmissa kohdin luoda kuva englannin kielen käytöstä tai englanninkielisessä miljöössä toimimisesta, lainojen asu Lipposen repliikeissä on ruotsin kielen ääntämyksen mukaista. Lukijat eivät tätä välttämättä julkaisuaikana huomanneet, koska englannin taito oli harvinaisempaa kuin nykyisin. Kummallekin kirjoittajalle sekä englanti että ruotsi olivat kuitenkin tuttuja. Tuiskun englannin ja ruotsin taito rajoittui tosin lähinnä kykyyn saada näillä kielillä kirjoitetusta tekstistä selvää sanakirjan avulla, mutta ruotsin kieleen hän oli saanut kosketusta myös asuessaan lyhyen aikaa Närpiössä, Englantiin hieman ehkä myös amerikansuomalaisten sukulaistensa kautta (A. M. Tuisku 2021).¹⁰ Berliinissä, Pariisissa ja Lontoossa toimineen Haapakosken on täytynyt osata käyttää muitakin kieliä kuin englantia, ruotsia myös perhepiirissään, sillä hänen kaksikielisen puolisonsa Frida Kunnaksen äiti ei osannut suomea (Jokisalmi 2007: 30).

Lainojen kotoistaminen uskottavammin savolaisen Lipposen lausumiksi on lähentänyt sanoja vanhassa ruotsinvoittoisessa puhekielessä eli niin sanotussa kyökki-suomessa tavattavia muistuttaviksi tai tehnyt niistä asultaan kirjakielessä tavattavia murteellisempia. Muiltakin piirteiltä kuin pitkien vokaalien suppeudelta Tuisku on mukauttanut lainoja puhekielisemmiksi kuin Haapakoski, oli kyseessä sitten klusiilien soinnillisuuden, sananalkuisten konsonanttiyhtymien tai *f*-äänteen kotoistaminen.

10. Kiitän tiedoista rouva Anna-Maija Tuiskua ja kirjailija Tapani Baggea.

5 Väärin tulkitut ja muodostetut vierassanat

Lipponen ei hahmona ole pelkkä murteenpuhuja, vaikka hän lähes kirjakielisen Kalle-Kustaa Korkin rinnalla sellaiselta vaikuttaakin. Haapakoski on kehittänyt Pekka Lipposen kielelliseksi tavaramerkiksi perinteisiä murteellisuuksia persoonallisemman mutta silti puhekielestä kumpuavan piirteen, taipumuksen käyttää väärin ymmärrettyjä tai muodostettuja sanoja. Jo William Shakespeare pani eräät henkilöhahmonsansa käyttämään tällaisia ilmauksia, joita on myöhemmin ryhdytty kutsumaan malapropismeiksi englantilaisen Richard Sheridanin vuonna 1774 kirjoittamassa näytelmässä *The Rivals* esiintyneen Mrs. Malapropin mukaan (Dufva 1992: 15–16; Zwicky 1982). Myös suomalaisessa kirjallisuudessa malapropismeilla on pitkä historia jo Aleksis Kiven *Kihlauksesta* alkaen (Lauerma 2015: 132–133).

Todellisessa kielenkäytössä malapropismit ovat ominaisia lapsille ja muille kielenoppijoille, mutta aikuisetkin tuottavat niitä joutuessaan käyttämään harvinaisia, omassa sanavarastossaan vain passiivisia sanoja. Harvoin esiintyvät sanat ovat tavallisia alttiimpia unohdukselle ja muutoksille (Weinreich 1970: 57), joten mitä harvinaisempi sana on, sitä todennäköisemmin se voidaan myös tuottaa väärin (Hokkanen 2001: 121–122). Malapropismit ovat suomessa tyyppillisiä etenkin laina- ja vierassanoista (Dufva 1992: 164–168).

Lipposen repliikeissä virhetuotokset rajoittuvat käytännössä vain lainasanastoon.¹¹ Esimerkiksi kertoessaan laboratoriotutkimusten tuloksista Lipponen saa päätyä käyttämään sanoja, joilla onkin toinen merkitys.

- (9) Sata taalaa maksoi ja *lapyrintti* tutkimukset lisäksi. Kallista lystiä siitä tuli. (2:2)
- (10) Mahassa on jos vaikka minkälaisia happoja ja myrkkyyjä, maksa turvoksissa, basiliskoja ja *pakterilookia* joka paikassa. (2:3–4)

Esimerkissä 9 Lipponen käyttää sanaa *lapyrintti* merkityksessä 'laboratorio'. Esimerkissä 10 olevan muodon *pakterilookia* voi tulkita paitsi *bacteriology*-sanan äännteelliseksi mukautukseksi, myös savolaiseksi partiivimuodoksi sanasta *pakterilooki*, jonka Lipponen annetaan käsittää merkitsevän bakteeria eikä bakteriologiaa. Saman repliikin lopussa (esimerkki 11) Lipponen pannaan tulkitsemaan *sosialismi*-sanakin lähinnä sosiaaliturvaa merkitseväksi (mallina ehkä amerikasuomen sana *sosialistisikuretti* < *social secure*, ks. Virtaranta toim. 1992: 21).

- (11) Jotta jos minä lopullisesti terveyteni menetän ja vaivaiseksi joudun, niin Öljy-yhtiöltä pitää tulla eläke ja kunnollinen. Kyllä minä tunnen mitä laissa ja parakrahveissa *sosialismista* sanotaan. (2:4)

---

¹¹ Satunnaisesti Lipposen annetaan tosin sotkea joidenkin omaperäisten uudissanonjen merkitys. Sanat *happi* ja *happo* ovat sotkeutuneet esim. lauseessa *happoa hengitän* (68:90).

Myös sanoihin *export* ja *expert* palautuvat lainat sotkeutuvat toisiinsa. Vientiä merkitsevää *u*:lliseksi merkittyä *ekspurtti*-sanaa on käytetty enimmäkseen korrektisti, mutta Lipposen annetaan myös erehtyä käyttämään samaa sanaa asiantuntijan merkityksessä.

- (12) Tulen vaatimaan vahingonkorvausta ja kipurahoja, edesvastuuta virallisen *öljyekspurttin* vastustamisesta ja arvoani halventavasta käytöksestä. (32:33)
- (13) Minähän olen yhtiön miehiä, *erikoisekspurtti*. (42:89)

Tuisku antaa Lipposen ehdottaa käyttöön *konservatiivisia aineita* (82:16), vaikka asiayhteys vaatisi tähän sanaa *konservoivia*. Kiistäessään olevansa regeneroitunut Lipponen käyttää sanaa *renesanssioitunut* (68:58) tosin pohtien, *rekeneraattoriko* (68:58) olisi oikea muoto. Lipposen annetaan myös sotkea astrologia *astronomiaan* (78:20) ja kutsua kerran astrologiakin *astronautiksi* (78:29; ks. myös luvussa 2 tarkasteltu muoto *marsipaani* 'marsilainen'). Kerran Tuisku antaa Lipposen selittää ryömivänsä *akvaviittia eli vesijohtoa pitkin* (68:57), kun tarkoitus olisi ollut tietenkin käyttää vierassanaa *akvedukti*. Muutaman tuotoksen Tuisku antaa Lipposen itsensä heti oikaista (*hyasinteista... korjaan: hyeenoista* 72:8; *humanisti... tarkoitan huumausaineiden käyttäjä* 72:46).

Virheellistä muotoa on myös voitu käyttää yhdyssanojen määriteosana (esimerkki 14) tai edusosana (esimerkit 15 ja 16).

- (14) en ole kuukausimääriin syönyt kuin *veteraaniruokia* (12:44, po. vegetaari-ruokia)
- (15) Vai *hammasrotesti!* Minulla onkin vielä omat purimet tallella. (68:19, po. hammasproteesi)
- (16) Se [suomi] on niitä *suomalaisukrainalaisia* kieliä. (88:16, po. suomalais-ugrilaisia)

Lipposen repliikkien vierassanoissa on muitakin äänteellisiä muutoksia kuin edellisessä luvussa tarkasteltuja klusiilien, sananalkuisten konsonanttiyhtymien ja *f*:n yksinkertaistumia. Lipposen muodoissa *hunoristi* 'humoristi' (62:23) ja *papiaani* 'paviaani' (82:25) on kyse lähisukuisten (nasaalisten tai labiaalisten) äänteiden korvautumisesta toisella samaan ryhmään kuuluvalla äänteellä. Foneettiset lipsahdukset eroavat tavoitellusta sanasta useimmiten vain yhden piirteen verran (Hokkanen 2001: 88). Änkyteytyiksi merkityistä muodoista *de-testuktiorasvat* 'destruktorasvat' (92:17) kertoo sanasisäistenkin konsonanttiyhtymien yksinkertaistamisesta. Muodolla *s-petrikko* (58:85, vrt. *skeptikko*) on puolestaan haluttu viitata murteenpuhujalle hankalien konsonanttiyhtymien sotkeutumiseen. Hyperkorrektiin sananalkuiseen konsonanttiyhtymään on päädytty, kun Lipponen on pantu huudahtamaan hänen kattilaan heittämistään yrittäneelle gangsterille *pirskatin s-tatisti* 'sadisti' (92:84).

Vieraan sanan konsonantit ovat voineet myös vaihtaa paikkaa tavusta toiseen tai yksinkertaistua välivokaalien avulla. Tällaiset niin sanotut metateettiset virhe-

tuotokset ovat aikuisten puheessa harvinaisia (Dufva 1992: 198–202). Näihin viit-
taaviksi voi kuitenkin tulkita repliikit, joissa Lipponen on kertonut kuunnelleensa
e-elektorisoiittoa 'elektronimusiikkia' (78:47) ja ihmetellyt, millainen laite on *aika-*
sylkotorni 'aikasyklotroni' (62:12). Tämä oudonniminen kone on saanut myös nimen
synkoponi (62:12). Lipposen itseään kehuskellessaan käyttämän ilmauksen *orkinaalisia*
kykyjä (2:22) adjektiivimuodon voi puolestaan tulkita hyperkorrektiksi palautukseksi
švaavokaalillisena pidetystä muodosta *originaalinen*, vaikka merkityksen osalta Lippo-
nen lienee tässä laitettu tavoittelemaan lähinnä adjektiivia *organisatorinen*.

Muodot ovat sitä hausکمپia, mitä enemmän ne synnyttävät koomisen ristiriitaisia
assosiaatioita toisiin sanoihin. Keskeisen virhetuotosten ryhmän muodostavat ilmauk-
set, joita hakiessaan kielenkäyttäjät ei ole päätenyt vain merkitykseltään väärin tai asu-
taan vain vähän poikkeaviin sanoihin, vaan kahden tai joskus useammankin kielessä
olevan sanan sulautumiseen kokonaan uudeksi sanaksi (Dufva 1992: 194–196). Sekä
Haapakoski että Tuisku ovat luoneet paljon tällaisia vanhastaan kontaminaatioiksi kut-
suttuja sanoja. Esimerkiksi sanojen *strategia* ja *taktiikka* sulaumana on syntynyt muoto
rateriikka, jossa on myös *retoriikka*-sanan kaikua.

- (17) Pirsatti! Minäkö vanha eversti en tuntisi sotilastermiä. Minä tunnen teknii-
kan ja *rateriikan* paremmin kuin sinä. (12:44)

Toisiinsa sotkeutuvien sanojen aineksina on joskus myös erisnimiä. Antiikin taru-
olennon Fenix-linnun ja varhaisen suosituksen sarjakuvahahmon Felix-kissan annetaan
sekoittua *veelikslinnuksi*.

- (18) No ilmankos se vekotin näyttikin kuin jättiläislinnulta – -. Repeytyneet
laskuvarjon suikaleet heiluivat ilmapirran mukana. Minä pirs kattivie luulin,
että siinä tuli rotosaurus taikka *veelikslintu*. (32:64)

Viidakossa tapahtuvissa seikkailuissa taajaan esiintyvät *hannipaalit* 'kannibaalit'
(esim. 32:18) olisivat tulkittavissa yksinkertaiseksi äänteelliseksi substituutioksi, mutta
koomisen tehonsa ilmaus saa assosiaatiosta sotapäällikkö Hannibalin nimeen.

Kontaminoituneet muodot voi nähdä myös viittauksiksi kansanetymologisiin yri-
tyksiin tulkita vieraan kielen elementtejä omasta kielestä tutun sanaston pohjalta.
Ruokavalion noudattamisesta puhuttaessa Lipponen käyttää dieetistä sanaa *pietti*
(12:44), jossa voi nähdä *pitää*-verbin vaikutusta, ellei sitten mallina ole sana *pieteetti*.
Paikallisen oppaan puheessa olleen *lianisillan* sisältämän kasvinnimen Lipposen an-
netaan puolestaan virheellisesti kotoistaa *limaskisillaksi* (2:43, vrt. *limaska* 'eräs kel-
luva vesikasvi; limainen aine'), ellei ilmauksella ole haluttu viitata kengän anturanastaa
merkitsevään *limaski*-sanaan. Viestittäjinä toimivista paikallisista rumpaleista käytetyn
termin *lokali* (< engl. *local*) pohjalta Tuisku on luonut Lipposen puheeseen ilmaukset
lokottajat (82:21), *lokottajarumpalit* (82:21) ja *lokottaja-rumpu* (82:22).

Pitkät lainasanat voivat kansanetymologisesti myös muuttua kohdekielessä mie-
lekkäiksi yhdyssanoiksi (Weinreich 1970: 28). Tähän ilmiöönkin viitattavia muo-
toja on repliikeistä löydettävissä. *Logiikka*-sana on Haapakosken kirjoittamassa tari-

nassa muutettu asuun *lokikiikka* (*Sitä sinun lokikiikkaasi* 42:75), jonka voi hahmottaa myös yhdyssanaksi (*loki* 'nopeuden mittauslaite; kirjanpito' + murrekana *kiikka* 'möykky, sotkeutuma', SMS s.v. *kiikka*) eikä vain änkytyksen pidentämäksi muodoksi. Yhdyssanatulkinnan mahdollistavaan muotoon on päädytty myös, kun partitiivimuoto *psykologista* on muuttunut asuun *sykoroonista* (8:49, vrt. *psyko-* + *krooninen*). Tuiskun teksteissä yhdyssanoiksi tulkittavissa olevia uudelleentulkintoja on enemmänkin. *Katakombi*-sanasta Lipposen on annettu käyttöä illatiivimuotoja *katukompeihin* (68:57) ja *katukompukseen* (68:54). Näiden määriteosan voi tulkita *katu*-sanana esiintymäksi loppuosan synnyttäessä assosiaatioita sanoihin *komme* 'kommellus, kuje' ja *kompus* 'joukko, sakkii, porukka'. Muutamat Tuiskun luomat sanat on rakennettu siten, että niissä alkuperäisen vierassanan loppu on korvattu itsenäisellä sanalla (esim. *mystermejä* 'mysteerejä' 58:61, *narkomanni* 'narkomaani' 72:46, *numismatemaatikolle* 'numismaatikolle' 68:57, *ottomaanikko* 'ottomaani' 52:32).

Manuskripti-sanaa on puolestaan päädytty taivuttamaan kuin se olisi vartaloltaan *kse*-loppuinen (*manuskriptiksiä* 'käsikirjoituksia' 68:91). Monissa sanoissa johdin on myös voitu vaihtaa toiseksi. Sanan *topokraattinen* 'topografinen' (8:90) koko loppuosa on vaihtunut toiseksi. Edeltävän sanan vaikutusta tämä on lausahduksessa *veketaariksi ja apsolaariksi* 'vegetaristiksi ja absolutistiksi' (2:4). Joskus lainat ovat äänteellisesti pelkistyessään samalla mukautuneet toisiin kielessä oleviin johdostyyppisiin, esimerkiksi *riljatti* 'briljantti' (42:33) *tti*-johdokseksi, ranskan *monsieur*-sanana tuntuva mukautus *mössö* (12:12) taas *iO*-johdokseksi. Joskus oikeaan sanavartaloon on liitetty tahallisen väärä johdin (esim. *sykonoomi* 'psykologi' 18:73, *sykopatisti* 'psykopaatti' 78:81).

Johdosten vaihtumista ja sanan assosioitumista erilaisiin sitä muodoltaan tai merkitykseltään muistuttaviin ilmauksiin on perusteellisimmin hyödyntänyt Tuisku kuvattessaan Lipposen yritystä tavoittaa hänelle outoa termiä *astralimeedio*. Lipposen puheessa sana on assosioitunut niin astmaattisuuteen (*astmaattimeedio* 78:21), eräaseen omenalajikkeeseen (*astrakaanimeedio* 78:94), itämaisen Astarte-jumalan nimeen ja *startti*-sanaan (*as-astarttimeediosta* 78:29) sekä erilaisiin avaruuteen assosioituviin *astro*-alkuisiin sanoihin (*astromeedioita* 78:22, *astronaalimeedioista* 78:48, *astronauttimeedio* 78:21). Korrektiin muotoon Lipposen annetaan päätyä vain kerran (78:22).

Haapakoski ja Tuisku ovat luoneet Lipposen kielenkäyttöön väärin käytettyjä tai muodostettuja vierassanoja samoilla tavoilla. Pelkästään merkitykseltään väärin tulkittuja tai äänteellisesti väärin tuotettuja muotoja on suunnilleen saman verran, mutta Tuiskun teksteissä on selvästi enemmän toisiin sanoihin assosioituvia tai näiden kontaminaatioiksi katsottavia tahallisen virheellisiä muotoja, joista monet ovat yhdyssanoja.

6 Kokoavaa tarkastelua

Pekka Lipposen hahmo ei hänestä julkaistuissa kioskikirjoissa ole aivan samanlainen kuin alkuperäisissä radiokuunnelmissa. Kuvaavaa on, että siinä missä Oinonen (2004: 200–204) on luonnehtinut kuunnelmien Lipposta ahneeksi mutta tökeröksi ja todennut hänen liiketoimiensaakin menevän siksi usein myös pieleen, kioskikirjojen tarinoissa (ja jälkipuoliskon numeroiden takakansimainoksessa) painotetaan Lipposen karskiutta

ja etevyyttä liikemiehenä. Kielellisiäkin eroja on havaittavissa. Kuunnelmissa Lipponen pantiin varsin pian puhumaan hyvin leveätä savoa alun perin käytetyn änkytyksen sijasta (Oinonen 2004: 186–188). Myöhemmissä kioskikirjoissa Haapakoski on sen sijaan karakterisoinut Lipposen savolaista murteenpuhuntaa verraten suurpiirteisesti merkitsemällä hänen puhunnoksensa äänteellisesti murteen mukaisiksi vain hyvin valikoiden.

Tekstin sävyttämistä murteelliseksi lähinnä muiden kuin äänteellisten ratkaisujen avulla on pidetty nimenomaan vanhalla suomalaisella kirjallisuudelle ominaisena piirteenä (Mielikäinen 2001). Jo Nieminen (1934: 98–100) kiinnitti huomiota siihen, kuinka vähillä sanoilla ja piirteillä Juhani Aho kykeni luomaan teostensa henkilöille savolaista paikallisväriä. Penttilä (1945: 346) on esittänyt tällaisen ratkaisun useimmiten toimivan, ”kunhan virkkeen rytmi on oikea, sisällys uskottava ja kaikkein vahvimmat yleiskieliset piirteet puuttuvat”. Savolaisena myös Haapakoski on kyennyt kirjoittamaan ilmaisutavaltaan ja rytmiltään itämurteisen vaikutelman luovaa tekstiä vain sinne tänne siroteltujen murteellisten sanojen ja muotojen avulla. Nopeasti kirjoitettussa ja julkaistussa kioskikirjallisuudessa tällainen ratkaisu oli myös käytännöllinen, koska sen enempiä kirjoittajan kuin lukijankaan ei tarvinnut jäädä liian usein miettimään murremuotojen asua tai merkitystä.¹²

Haapakosken haamukirjoittajakseen palkkaama ja hänen kuoltuaan sarjan kirjoittamista vuosia jatkanut Tuisku sisäisti Haapakosken tavan karakterisoida Lipposta tietyillä sanoilla ja murrepiirteillä, mutta täysin identtisiä hänen ratkaisunsa eivät ole. Tuisku ei itse ollut savolainen, vaan eteläpohjalainen, joskin aikuisikänsä etupäässä Uudellamaalla asunut. Tästä huolimatta Tuisku on vain harvoin tuonut repliikkeihin pohjalaisia sanoja. Sen sijaan hän on merkinnyt joitain Haapakosken vain satunnaisesti savolaiseksi merkitsemiä piirteitä (kuten partisiippimuotojen *mA*-loppuisuutta) johdonmukaisemmin murteelliseksi. Toiselta murrealueelta kotoisin olleena Tuiskun on täytynyt savolaisuuksia tekstiin tuodessaan toimia tietoisemmin.

Murrepiirteiden ja muresanojenkin osuus Lipposen repliikeissä jää kuitenkin paljon vähäisemmäksi verrattuna vierassanoihin, joita repliikkeihin on tuotu luomaan paikallisväriä ja antamaan viitteitä tarinoissa kuulluista ja käytetyistä kielistä. Haapakoski on käyttänyt vierassanoja enemmän kirjakielisissä asuisaan, kun taas Tuisku on merkinnyt näitä piirteiltään paljon systemaattisemmin murteellisiksi. Variaatio on silti ominaista kummallekin kirjoittajalle. Tuisku on kuitenkin säilyttänyt Haapakosken tavan kirjoittaa englantilaisperäisyyttä tavoittelevia lainoja tavoilla, jotka tuntuvat kertovan pikemminkin ruotsin kielen sävyttämästä ääntämyksestä. Aikakauden suomen kielelle tällainen oli vielä tyyppillistä, ja Lipposen seikkailuissa ratkaisu saattaa myös heijastaa hahmoa radiossa esittäneen hankolaissyntyisen Oke Tuurin ehkä kaksikielistä taustaa. Englannin kielen käytön illuusio on siis voitu ainakin osin luoda toisen kielen avulla, koska ruotsalaisia henkilöitä ei sarjassa kovin taajaan esiinny, ja näiden puhutapaa karakterisoidessaan ainakaan Haapakoski ei ole käyttänyt niin-

---

12. Ero murrekirjallisuuteen, joka syntyi vuosituhannen taitteessa käynnistyneen murteiden käytön uuden nousun myötä, on tältä osin siis selvä, koska siinä on yleensä pyritty mahdollisimman laajaan ja systemaattiseen murteenkäyttöön (Mielikäinen 2001). Esim. Hermon (2021) tutkimissa 2010-luvulla Porin murteella kirjoitetuissa Elina Wallin pakinoissa murteelliseen asuun on systematisoitu jopa murteessa enää harvinaisia ja väistymässä olevia piirteitä.

kään ruotsin kieleen kuin suomen länsimurteisiin viittaavia äännepiirteitä (Lauerma 2019). Haapakoski näyttäisi siis suunnan tekstinsä vieraita kieliä kokonaan osamattomille lukijoille, mistä kertonee myös englannin kieleen viittaavien koodinvaihtomaisten lauseenalkuisten sitaattilainojen vähyys. Tuiskulla tällaisia käännöskirjallisuudelle ominaisia ilmauksia on jo enemmän.

Sekä Haapakoski että Tuisku ovat ilmentäneet Lipposen murteellista taustaa ja hänen kielitaitonsa horjuvuutta antamalla hänen muodostaa kansanomaisesti äännettyjä vierassanoja, joita Tuisku on merkinnyt hiukan puhekielisemmiksi kuin Haapakoski. Vierassanojen avulla tuodaan esille paitsi Lipposen savolaista ääntämystä, myös hänen luonnettaan, jossa itsetunto usein ylittää todelliset taidot. Jo Oinonen (2004: 188) on todennut, että tätä ilmennetään antamalla Lipposen sotkea vierassanoja ja saada näin aikaan uusia, erilaisia koomisia mielleyhtymiä herättäviä sanoja. Näiden lähtökohta on usein murteellisessa, vieraita äänneitä ja äänneyhtymiä substituovassa tai muuten yksinkertaistavassa ääntämyksessä. Sanojen annetaan Lipposen puheessa kuitenkin assosioitua toisiinsa, tavoitteena olevia sanoja joko äänneasultaan tai merkitykseltään muistuttaviin sanoihin. Lopputuloksena on erilaisia kontaminaatioita tai muutoin virheelliseksi vääntyneitä muotoja. Tuisku on muodostanut tällaisia enemmän kuin Haapakoski. Sanojen muodostamisen tavat ovat kuitenkin samoja, vaikka Tuisku on muodostanut enemmän etenkin sellaisia sanoja, joiden virheellinen asu on tulosta niiden tulkitsemisesta puhujalle tuttuja sanoja sisältäviksi yhdyssanoiksi.

Lipposen virheellisesti muodostamaa sanastoa voi kokonaisuudessaan pitää realismin rajoissa olevana, jos ajatellaan perinteisen sivistyssanaston olevan hänelle etupäässä vierasta. Lipposen pieleen menneitä vierassanoja voisi kutsua suorastaan sivistymättömyyssanoiksi, sillä niiden tehtävänä on alleviivata puhujansa kielitaidon ja yleissivistyksen puutteita. Tätä on todellistenkin kielenpuhujien tahattomien malapropismien katsottu ilmentävän (ks. esim. Evans & Evans 1957: 288). Lipposen lainojen muutkin piirteet on rakennettu siten, että ne peilaavat yleiskielen ääntämisen kehityksen eräitä kipukohtia.

Suomen kirjakieltä 1800-luvulla kehitettäessä yhdeksi suurimmista pulmista muodostui *d*-äänne, josta monet itämurteiden alueelta tulleet kielenkehittäjät halusivat kokonaan eroon. Vaikutusvaltaisempien kielenkehittäjien puoltama *d* jäi kuitenkin kirjakieleen, alun perin ajateltuna tosin vain symboliseksi *t:n* heikon asteen merkiksi, jonka jokainen voisi ääntää oman kotimurteensa käytännön mukaisesti. (Syrjänen 1930: 20–23; Lauerma 2004: 148.) Näin liberaalit ajatukset kuitenkin unohtuivat pian, ja *d:n* oikean ääntämisen hallinnasta tuli normi, osamattomuudesta stigma, josta etenkin itämurteiset saivat pitkään kärsiä. Tämä tulee hyvin esiin vielä Lauri Kettusen (1910b) avauksesta Virittäjässä syntyneestä keskustelusta (Lindström 1910; Luoma 1910; Airila 1910). Vaikka vierasperäisten äänneiden kotoistuminen lainoissa eteni, moniin lainoihin jääneiden *b:n*, *g:n* ja *f:n* ääntämyksestä muodostui osalle kieliyhteisöä samanlainen ongelma kuin *d:stä*.

Grafemaattinen käytäntö alkoi kuitenkin johtaa ääntämyksen muuttumiseen. Omaperäisen sanastonkin astevaihteluun tulleen *d:n* myötä /t/ : /d/ -oppositio omakuttiin lopulta suomen kieleen (Suomi 1980). Pelkästään vierassanojen mukanaan tuomien muiden oppositioiden omaksuminen vei pitempään (vrt. Hakulinen 1968:

15 alav. 7). Vielä Suomi (1978) korosti /p/ : /b/ ja /k/ : /g/ -oppositioiden olevan vasta kehityksessä suomen yleiskieleen. Heikkisen (1982) testaamisessa opiskelijaryhmissä /b/, /g/ ja myös /f/ olivat vakiintumassa etenkin Helsingissä ja Lahdessa, mutta Kuopiossa substituutioita oli vielä paljon. Tällaisia tavataan nykyisinkin. Jarvan (1997) eri puolilta Suomea olevilta puhujilta kokoaman, vaikkakin murteittain ryhmittelemättömän aineiston vanhimmillä, 1910–1926 syntyneillä informanteilla /b/ ja /g/ edustuivat lähes aina soinnittomina eikä /d/:nkään ääntäminen soinnillisena usein onnistunut, toisin kuin 1938–1946 syntyneillä, mutta näidenkin *b*- ja *g*-ääntämys oli vielä varioivaa ja harvoin selvästi soinnillista.

Lipposen alkuperäisten radiokuunnelmien yleisö oli samanikäistä tai vanhempaa kuin Jarvan (1997) tutkimuksen vanhimmat informantit, eivätkä vuonna 1957 käynnistyneiden sarjakirjojen lukijatkaan voineet olla paljon nuorempia kuin 1938–1946 syntyneitä eli edellisen tutkimuksen keskiryhmää. Kummassakin ryhmässä soinnilliset äänneet tuottivat vielä ongelmia. Lipposen seikkailuja seuranneiden sukupolvien parissa oli siis vahva tilaus hahmolle, joka heidän itsensä tavoin substituoi useimpia vieraita äänneitä ja muutenkin kompasteli vierassanojen käytössä.

Juuri tämän takia aikalaisten oli niin helppo nauraa Lipposelle. Nauru ei kuitenkaan ollut ilkeää, vaan vapauttavaa. Lipponen ei ollut alun alkaenkaan pelkästään narri, mutta vuosia ilmestyneiden seikkailujen myötä hänestä tuli yhä enemmän myös positiivinen sankari, jonka toimien menestystä kielellisen kompetenssin pienet puutteet eivät haitanneet.

Lähteet

1.1 Primääriaineisto

- Pekka Lipposen seikkailuja n:o 2 = Haapakoski, Aarne 1957: *Castello Rojasin salaisuus*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 8 = Haapakoski, Aarne 1957: *Gangsterit matalaksi*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 12 = Haapakoski, Aarne 1957: *Tapahtui Monte Carlossa*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 18 = Haapakoski, Aarne 1958: *Atomisalaisuus*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 22 = Haapakoski, Aarne 1958: *Kädet ylös, urkkija*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 28 = Haapakoski, Aarne 1959: *Mantan testamentti*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 32 = Haapakoski, Aarne 1959: *Konstaapeli Mäkäräinen erehtyy*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 42 = Haapakoski, Aarne 1960: *Haaremin vihreäsilmäinen nainen*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 48 = Haapakoski, Aarne 1960: *Kädet ylös, punapää Sally*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 52 = Tuisku, Seppo 1961: *Ahvääri taikka nikkeliä*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 58 = Tuisku, Seppo 1961: *Kuolemantornin erakko*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 62 = Tuisku, Seppo 1962: *Avaruusahvääri*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.
- n:o 68 = Tuisku, Seppo 1962: *Turkkilaista lunta*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviete.

- n:o 72 = Tuisku, Seppo 1962: *Kaapattu kultalasti*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviette.
- n:o 78 = Tuisku, Seppo 1963: *Skorpionin merkki*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviette.
- n:o 82 = Tuisku, Seppo 1963: *Seikkailujen safari*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviette.
- n:o 88 = Tuisku, Seppo 1964: *Krokotiilifarmi*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviette.
- n:o 92 = Tuisku, Seppo 1964: *Vasenkätinen kuolema*. Helsinki: Kustannus oy Ajanviette.

1.2 Muut aineistolähteet

- Nykysuomen sanakirja*. Päätoimittanut Matti Sadeniemi. Helsinki: WSOY 1951–1961.
 SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 1985–.
 SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
 VIRTARANTA, PERTTI (toim.) 1992: *Amerikansuomen sanakirja*. Turku: Siirtolaisinstituutti.

2 Kirjallisuus

- AIRILA, MARTTI 1910: Havaintoja *d*-äänteen oppimisesta. – *Virittäjä* 14 (7) s. 122–123.
 BAGGE, TAPANI 2015: *Vaaran viehätys. Valitut kirjoitukset 1987–2015*. Helsinki: Kustantamo Tarke.
 — 2020: Kirjailija Seppo Tuisku 1935–2020. – *Helsingin Sanomat* 8.1.2020.
 DUFVA, HANNELE 1992: *Slipshod utterances. A study of mislanguage*. Studia Philologica Jyväskylän yliopiston 26. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
 EVANS, BERGEN – EVANS, CORNELIA 1957: *A dictionary of contemporary American usage*. Random House: New York.
 GRÖNHOLM, MAIJA 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
 HAKULINEN, LAURI 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
 HASPELMATH, MARTIN 2009: Lexical borrowing. Concepts and issues. – Martin Haspelmath & Uri Tadmor (toim.): *Loanwords in the world's languages. A comparative handbook* s. 35–54. Berlin: De Gruyter Mouton.
 HEIKKINEN, HANNELE 1982: Vierassanat ja nykysuomi. Joitain sosiofoneettisia huomioita. – P. Sirviö (toim.), *Folia Fennistica & Linguistica* s. 47–57. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 7. Tampere.
 HELLER, MONICA (toim.) 1988: *Codeswitching. Antropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
 HERMO, RONI 2021: Muuttuva ja muuttumaton murre. Porilaiset murrepakinat kulttuuriperinnön tuottajina ja säilyttäjinä. – *Virittäjä* 125 (1) s. 5–31. <https://doi.org/10.23982/vir.88100>.
 HOKKANEN, TAPIO 2001: *Slips of the tongue. Errors, repairs and a model*. Studia Fennica Linguistica 10. Helsinki: Finnish Literature Society.
 HÄKKINEN, KAISA 1994: Savolainen ”sohva-ilmio”? Suomen yleiskielen *ts*-yhtymän murrevastaineiden historiallista taustaa. – *Virittäjä* 98 (4) s. 603–609.
 JARVA, VESA 1997: *Joillekkik kävi melkein bussi ku pussi*. Soinnillisten klusiilien *b, d, g* variaatiosta nykypuhekielessä. – *Virittäjä* 101 (3) s. 380–395.
 JOKISALMI, RAIMO 2007: *Outsiderin kirja. Aarne Haapakosken elämäkerta*. Tampere: Apali.
 — 2019: Seppo Tuisku urakoi jännitysviihdettä vuosikymmeniä. Lipposta ja Korkkia seurasi suomalainen Jerry Cotton. – *Ruumiin kulttuuri* 3 s. 8–14. Helsinki: Suomen dekkariseura.
 KETTUNEN, LAURI 1910a: *Descendentis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian*

- metsäsuomalaisten kieleen*. Suomi IV:8. Helsinki: SKS.
- 1910b: Väärä suhteemme kirjakielen. – *Virittäjä* 14 (4) s. 57–63.
- 1940a: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKST 188. Helsinki: SKS.
- 1940b: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. SKST 188. Helsinki: SKS.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 136–176. SKST 979. Helsinki: SKS.
- 2015: Kiven komedioiden kieli. Herrasväen puhetta ja kyökkisuomea. – Pentti Paavolainen, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi & Jyrki Nummi (toim.), *Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio* s. 127–139. SKST 1416. Helsinki: SKS.
- 2019: Länsimurteuksista vieraan ääntämyksen jäljittelyyn Pekka Lipposen seikkailuissa. – *Kieliviesti. Ruotsinsuomalainen kielenhuollon tiedotuslehti* 3 s. 18–21.
- LINDSTRÖM, GUNNAR 1910: Onko *d*-äänne poistettava kirjakielestämme. – *Virittäjä* 14 (6) s. 105–108.
- LUOMA, SAMPPA 1910: Yleiskielen *d*-äänteestä. – *Virittäjä* 14 (6) s. 113.
- MARTIN, MAISA 1990: Äänneopillisia havaintoja. – Pertti Virtaranta, Hannele Jönsson-Korhola, Maisa Martin & Maija Kainulainen, *Amerikansuomi*. Tietolipas 125. Helsinki: SKS.
- MEHTO, KATRI 2007: Oke Tuuri (1909–1976). *Suomen kansallisbiografia* 10, 100–101. *Studia Biographica* 3:10. Helsinki: SKS.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001: Kirjoitettua murretta. – *Kielikello* 4/2021 s. 4–7.
- 2008: Savon murteet ja savolaismurteet: vääntämistä ja retoriikkaa. – Riitta Räsänen (toim.), *Savo ja sen kansa* s. 60–107. SKST 1192. Helsinki: SKS.
- NIEMINEN, KAARLO 1934: *Juhani Ahon sanataide*. Helsinki: WSOY.
- OINONEN, PAAVO 2004: *Pitkä matka on Tippavaaraan... Suomalaisuuden tulkinta ja Yleisradion toimintaperiaatteet radiosarjoissa Työmiehen perhe, Kalle-Kustaa Korkin seikkailuja ja Kankkulan kaivolla 1945–1964*. SKST 948. Helsinki: SKS.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 (3) s. 336–346.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Helsinki: SKS.
- SAJAVAARA, PAULA 1989: Vierassanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 64–109. WSOY: Helsinki.
- SJÖBLÖM, SIMO 1990: *Suomenkielisen rikoskirjallisuuden ja sen reuna-alueiden bibliografia 1857–1989*. Helsinki: Seaflower.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
- SUOMI, KARI 1978: Onko suomen kielessä p/b ja k/g -oppositio? – *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978* s. 66–74. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- 1980: *Voicing in English and Finnish stops*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10. Turku.
- SYRJÄNEN, LAINA 1930: *Suomen kielen d ja Elias Lönnrot*. Vähäisiä kirjelmiä LXIX. Helsinki: SKS.
- Tieteen termipankki. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu> (1.3.2022).
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kauno-kirjallisuudessa*. SKST 1401. Helsinki: SKS.
- UOLA, MIKKO 2004: Aarne Haapakoski (1904–1961). *Suomen kansallisbiografia* 3, 402–403. *Studia Biographica* 3:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- WEINREICH, URIEL 1970: *Languages in contact. Findings and problems*. The Hague: Mouton.
- VIRTARANTA, PERTTI 1971: Finskan i Amerika. – *Språk i Norden* 2 (1) s. 79–109.
- VÄISÄNEN, MAIJA 2003: Waldemar Becker (1840–1907). – *Suomen kansallisbiografia* 1 s. 522–525. *Studia Biographica* 3:1. Helsinki: SKS.
- ZWICKY, A. 1982: Classical malapropisms and the creation of a mental lexicon. – Loraine K. Obler & Lise Menn (toim.), *Exceptional language and linguistics* s. 115–132. New York: Academic Press.

3 Muut lähteet

- TUISKU, ANNA-MAIJA 2021: Puhelinkeskustelu katsauksen kirjoittajan kanssa 14.9.2021.